

Марія ПОПІЛЬ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті розкрито психологічні особливості процесу перебування військовослужбовців у зоні проведення антитерористичної операції, виявлено загальні ознаки їх службово-бойової діяльності та визначено особистісні ресурси стресостійкості бійців. Означені чинники необхідно враховувати при психологічному супроводі з метою формування психологічної готовності до виконання службово-бойових завдань і профілактики розвитку посттравматичних стресових розладів у комбатантів.

Ключові слова: *військовослужбовець, антитерористична операція, службово-бойова діяльність, посттравматичні стресові розлади, розлади адаптації, дистрес, комбатанти, бойові дії.*

Марія ПОПІЛЬ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СЛУЖЕБНО-БОЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

В статье раскрыты психологические особенности процесса пребывания военнослужащих в зоне проведения антитеррористической операции, выявлены общие признаки их служебно-боевой деятельности и определены личностные ресурсы стрессоустойчивости бойцов. Данные факторы необходимо учитывать при психологическом сопровождении с целью формирования психологической готовности к выполнению служебно-боевых задач и профилактики развития посттравматических стрессовых расстройств у комбатантов.

Ключевые слова: *военнослужащий, антитеррористическая операция, служебно-боевая деятельность, посттравматические стрессовые расстройства, расстройства адаптации, дистрес, комбатанты, боевые действия.*

Актуальність теми. Проблема прогнозування поведінки людей в екстремальних умовах діяльності, а також оцінка вірогідності збереження їх психічного здоров'я та працездатності після впливу травмувальних чинників завжди була у центрі уваги досліджень науковців і практичних психологів. Особливе місце серед екстремальних ситуацій посідають локальні військові конфлікти, до яких можна віднести події на Донбасі, де військово-службовці Збройних Сил України (ЗСУ) сьогодні виконують службово-бойові завдання (СБЗ) під час проведення антитерористичної операції (АТО), яка розпочалася у квітні 2014 р. на території Донецької та Луганської областей.

Ця діяльність проходить в екстремальних умовах, відрізняється від інших видів професійної діяльності постійним нервово-психічним напруженням, фізичними перевантаженнями, високим ризиком для життя та здоров'я особового складу. Невідповідність між складними професійними завданнями і здатністю особистості з ними впоратися призводить до професійного стресу (дистресу) та різних розладів адаптації (РА) як під час виконання СБЗ, так і після їх завершення. Тому вивчення психологічних аспектів процесу перебування військовослужбовців у зоні проведення антитерористичної операції, дослідження особливостей службово-бойової діяльності комбатантів, визначення їх особистісних ресурсів стресостійкості є **актуальною та своєчасною проблемою** для вдосконалення морально-психологічного супроводу військовослужбовців і профілактики виникнення різноманітних посттравматичних стресових розладів.

Мета статті – провести психологічний аналіз процесу перебування військовослужбовців у зоні бойових дій та дослідити особливості їх службово-бойової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Проблеми збереження психічного здоров'я та адаптації людини після перенесених стресових подій завжди були у центрі уваги вітчизняних і зарубіжних вчених. Загальновідомо, що психологічні наслідки впливу психогенних факторів військових конфліктів обумовлюють широке коло різноманітних порушень, які різними авторами описуються як бойові психічні травми, гострі реакції на стрес, соціально-стресові розлади, комбатантна акцентуація особистості, ПТСР та ін. Так, В.О. Пономаренко виділяє певні добіологічні бар'єри, які

попереджають негативний вплив бойового стресу на військово-службовця, – це психічне здоров'я, світоглядні установки, розвинене почуття військового обов'язку та професіоналізм особового складу [7]. Автор визначає, що під час бойового стресу відбувається інтеграція двох основних завдань для особистості: зберегти інших та себе (іноді інших раніше, ніж себе). Учений доводить, що в бойових умовах досвід і знання відіграють провідну роль при порятунку себе, крім цього, для порятунку інших необхідні такі додаткові психологічні якості, як честь, гідність та інші «духовні патерни» особистості [7].

А.Г. Маклаков визначає як окрему категорію особистісний адаптаційний потенціал, який є інтегральною характеристикою психічного розвитку особистості, що дозволяє диференціювати людей за ступенем їх стійкості до впливу психоемоційних стресорів, а також з певним ступенем успішності розв'язувати завдання прогнозування ефективності діяльності в екстремальних умовах [2].

В.О. Бодров, О.О. Обознов пропонують стійкість до стресу розглядати як інтегративну властивість особистості – стресостійкість, яка характеризується необхідним ступенем адаптації індивіда до впливу екстремальних факторів середовища та професійної діяльності; детермінується рівнем активації ресурсів організму та психіки індивіда; виявляється у показниках його функціонального стану та працездатності [1].

За даними Ю.І. Погодіна та ін., загальна характеристика психічного стану військовослужбовців залежить від особистісних особливостей і періоду бойової діяльності: наприкінці бойових дій у 80 % офіцерів було виявлено виражені ознаки бойової психічної травми (астенізація та різні дезадаптаційні розлади), які певною мірою потребували спеціалізованої медико-психологічної допомоги [6].

Дослідження психофізіологічного стану військовослужбовців перед початком бойових дій у Чечні та на першому етапі їх ведення, проведене В.С. Новіковим, показало, що тільки 28 % особового складу були практично здоровими, у 72 % виявлено астено-депресивні (46 %) або психотичні (26 %) реакції, які потребували оперативної психофізіологічної та фармакологічної корекції [3]. Автор зазначив, що найбільші зміни у психічному

стані військовослужбовців відбувалися під час їх тривалого перебування на фронті та ведення затяжних бойових дій: практично в усіх обстежених відзначалися ознаки астенизації з різними нервово-психічними розладами, нервово-психічна нестійкість збільшувалася з 22 % на початку ведення бойових дій до 38 % після 21 – 49 діб бойових дій. Загалом, у 52 % було визначено задовільний рівень психофізіологічної боєздатності особового складу, у 48 % – незадовільний. Це дало підстави вважати, що при тривалому перебуванні у зоні бойових дій у військовослужбовців погіршувалися загальне самопочуття, а також деякі психологічні характеристики, збільшувалася ситуативна тривожність, з'являлися ознаки істероїдних акцентуацій особистості (імпульсивність, демонстративність) [3].

Достатньо ґрунтовними є дослідження В.С. Новікова та ін., які вивчали проблему психофізіологічної корекції та реабілітації військовослужбовців, що брали участь у бойових діях в Афганістані та республіках Закавказзя [4]. За результатами психофізіологічного та соціально-психологічного дослідження десантників, які брали участь у бойових діях в Афганістані, більше 70 % з них заявили про різні психосоматичні скарги, практично кожний четвертий переживав значні труднощі у реадaptaції до служби у мирних умовах. Подібні зміни були виявлені й у військовослужбовців, які брали участь у бойових діях у республіках Закавказзя. Так, більше ніж у 50 % особового складу були різні особистісні акцентуації, рівень депресивних реакцій та тривожно-фобічних проявів спостерігався у 28 %, психопатичних рис – у 48 %; більше 50 % офіцерів скаржилися на порушення сну й апетиту, у 81 % офіцерів, які брали участь у бойових діях в Чечні, виявлена виражена астенизація, що потребувала проведення психофізіологічної та фармакологічної корекції.

Подібні дані підтверджують українські науковці О.С. Колесніченко, Я.В. Мацегора, І.І. Приходько та ін. Проведене дослідження соціально-психологічної адаптації військовослужбовців після їх повернення із зони проведення АТО виявило низький рівень соціальної та особистісної адаптації до повсякденних умов службово-бойової діяльності у 25 % офіцерів, 33 % військовослужбовців за контрактом та 22 % військовослужбовців строкової служби [8].

За даними психіатра військово-морського флоту США W. Nash, який керував програмою контролю бойового стресу серед морських піхотинців, вищеописані прояви були також і у військовослужбовців США, що брали участь в активних бойових діях в Іраку [9]. Як з'ясував автор, на відміну від розповсюджених переконань, найбільшою шкодою для психіки є не тільки страх або жах, які військовослужбовці змушені переборювати на полі бою, але й почуття сорому та провини, що пов'язані з «моральними» травмами, від яких вони страждають. Ним виявлено, що на першому місці стоять випадки загибелі товаришів по службі, на другому – помилкове відкриття вогню по американських військовослужбовцях, коли гинули товариші, на третьому – почуття провини за загибель мирного населення, особливо жінок і дітей. W. Nash підкреслює, що ще одним важливим фактором психогенно обумовлених травм може стати звільнення з армії, яке з часом супроводжується руйнівним почуттям втрати у тих людей, чиє життя обмежувалося винятково службою у збройних силах і, котрі раптово виявилися непотрібними [9].

Проведений теоретичний аналіз проблеми дослідження свідчить, що на особовий склад Збройних Сил України під час виконання бойових завдань можуть впливати значні стресогенні чинники. Різні бойові стресори поділяються на *специфічні й неспецифічні* для бойової обстановки. Для перших характерним є підвищений рівень стресогенності. Сюди відносять:

- ситуації, що загрожують життю і фізичній цілісності військовослужбовця;
- поранення, контузії, каліцтва й дози опромінення;
- загибель близьких людей і товаришів по службі; жахливі картини смерті й людських страждань;
- випадки загибелі мирних громадян, відповідальність за які військовослужбовець приписує собі;
- події, у результаті яких постраждали честь і гідність військовослужбовця [5; 8].

До другої групи належать стресори, властиві як бойовій обстановці, так і іншим видам стресових ситуацій:

- підвищений рівень потенційної загрози для життя;
- тривале виконання напруженої діяльності;

- тривале обмеження основних біологічних і соціальних потреб;
- різкі й несподівані зміни умов служби й життєдіяльності;
- важкі екологічні умови життєдіяльності;
- відсутність контактів із близькими;
- неможливість змінити умови існування;
- інтенсивні й тривалі міжособистісні конфлікти;
- підвищена відповідальність за свої дії;
- ймовірність загинути, бути пораненим, потрапити в полон [5; 8].

Реакція військовослужбовця на вплив стресорів бойової обстановки залежить як від їх інтенсивності та значущості для конкретного учасника бойових дій, так і від його індивідуально-психологічних та особистісних властивостей. Так, Н.Є. Пенькова зауважує, що у військовослужбовців на донозологічні ознаки акцентуацій можуть накладатися нові риси характеру, отримані в умовах проведення АТО, шляхом нашарування на особливості, що вже були набуті [5]. В абсолютній більшості ці донозологічні риси не порушують соціальну адаптацію людини у звичайних умовах, але проявляються у специфічних негативних умовах життєдіяльності. Авторка підкреслює, що ці зміни в учасників бойових дій можуть трансформуватися у «хронічні зміни особистості» або як окрема діагностична категорія «посттравматичні стресові розлади» [5].

Таким чином, значущість впливу на психіку військовослужбовця тих чи інших бойових стресорів визначається його індивідуально-психологічними особливостями й особистісними властивостями, психологічною і професійною готовністю до ведення бойових дій, характером і рівнем бойової мотивації, особливостями сприйняття військовослужбовцем місця та ролі бойових дій в історії й перспективі його системи життєдіяльності.

Зі свого боку, ефективність поведінки військовослужбовця залежить від рівня його активності, спрямованої на протидію негативному впливу стрес-чинників бойової обстановки; особливостей функціонування механізмів психологічного захисту, стратегій та способів подолання дестабілізуючого впливу бойових психогенних чинників, поведінки і життєдіяльності загалом; на-

явності у військовослужбовця досвіду поведінки в бойовій обстановці і його змісту.

Крім вищеперерахованих чинників, український науковець І. Приходько виділяє такі проблеми, які додатково негативно впливали на психіку військовослужбовців [8]:

- перевищення строків перебування особовим складом при виконанні СБЗ в умовах АТО;

- невідповідність поставлених завдань наявним силам, засобам та військової техніки, сучасних засобів забезпечення ведення бойових дій, сучасних захищених засобів зв'язку, засобів особистого захисту та нераціональна витрата коштів на другорядне обладнання;

- невідповідність тилового забезпечення в умовах виконання завдань АТО (неякісна форма одягу та взуття, яка при використанні в бойових умовах швидко псується, неможливість регулярної доставки гарячого харчування у район виконання СБЗ);

- труднощі у взаємодії з місцевим населенням завдяки НПВ російських ЗМІ. Відсутність українських ЗМІ в районі АТО;

- загибель командирів підрозділів та співслужбовців, тяжкі поранення військовослужбовців, які мали справжній авторитет серед особового складу;

- тривалий та перевищений термін проходження військової служби військовослужбовцями строкової служби та невизначеність термінів звільнення військовослужбовців з лав НГУ;

- відсутність можливості надання військовослужбовцям строкової служби, які відслужили встановлений термін, короткотривалих відпусток (5 – 10 діб) чи тривалих звільнень з місця розташування військової частини після повернення з виконання СБЗ в зоні АТО;

- відсутність довіри до представників інших силових структур і низький професійний рівень фахівців спеціальних служб, які проводять розвідувальні й оперативно-розшукові заходи з виявлення сепаратистів і їх прибічників серед населення;

- під час виконання спецоперацій відсутня взаємодія та надійний зв'язок з іншими військовими формуваннями, які спільно виконують СБЗ (розпізнавання «свій – чужий», несвоєчасне доведення оперативної обстановки та адекватне реагування на її зміни);

– підозра особового складу про неналежне збереження та можливий виток інформації щодо часу та порядку проведення спецоперацій, які призводять до людських втрат та поранень;

– безпідставна відмова деяких військовослужбовців виїжджати у складі підрозділів в район проведення АТО та відсутність адекватного реагування на ці випадки з боку командування військових частин [8].

Слід також зважати на рекомендації військових психологів, котрі визначили, що пік боєздатності припадає на 10 – 20 добу бойових дій, потім вона катастрофічно падає і через 30 – 40 діб боїв підрозділ треба відводити на відпочинок. Через 8 – 12 місяців війни серед особового складу мають місце прояви гострих невротичних станів і неможливості воювати далі [3; 5; 8].

Висновок. Аналіз психологічних особливостей процесу перебування військовослужбовців у зоні антитерористичної операції дав змогу виявити загальні принципи й ознаки, що органічно переплітаються, характерні для цього виду діяльності. Загальною ознакою СБД є її екстремальний характер, для якої характерними є ведення бойових дій у складних метеорологічних та побутових умовах, значні психоемоційні навантаження і висока ймовірність виникнення реальної загрози для життя та здоров'я особового складу у зв'язку з високою інтенсивністю бойових дій, які безпосередньо відбиваються на якості виконання службових завдань, психічному стані військовослужбовців, психологічній готовності особистості до такої діяльності. Означені чинники потрібно враховувати при проектуванні психологічного супроводу з метою формування психологічної готовності до СБД та профілактики розвитку посттравматичних розладів.

Перспективними напрямими подальших наукових пошуків є прикладне розроблення психологічних шляхів і засобів підвищення ефективності професійної діяльності фахівців екстремального профілю, здійснення їх цілеспрямованої екстремальної психологічної підготовки.

Література

1. Бодров В.А. Система психической регуляции стрессоустойчивости человека-оператора [Текст] / В.А. Бодров, А.А. Обознов // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21. – № 4. – С. 32–40.

2. Маклаков А.Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях [Текст] / А.Г. Маклаков // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 1. – С. 16–24.

3. Новиков В.С. Психофизиологическое обеспечение боевой деятельности военнослужащих [Текст] / В.С. Новиков // Военно-медицинский журнал. – 1996. – № 4. – С. 37–40.

4. Новиков В.С. Психофизиологическое обоснование проблемы коррекции и реабилитации участвовавших в боевой деятельности военнослужащих [Текст] / В.С. Новиков, А.А. Боченков, С.В. Чермянин // Военно-медицинский журнал. – 1997. – № 3. – С. 53–57.

5. Пенькова Н.Є. Функціональний зміст моделі цільової психологічної готовності особистості військовослужбовця Національної гвардії України до службово-бойової діяльності у процесі проведення антитерористичної операції [Текст] / Н.Є. Пенькова // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2015. – № 17. – С. 167–176.

6. Погодин Ю.И. Психофизиологическое обеспечение профессиональной деятельности военнослужащих [Текст] / Ю.И. Погодин, В.С. Новиков, А.А. Боченков // Военно-медицинский журнал. – 1998. – № 11. – С. 27–36.

7. Пономаренко В.А. Психология личности и воздействие боевого стресса [Текст] / В.А. Пономаренко // Военно-медицинский журнал. – 2004. – № 10. – С. 60–64.

8. Приходько І.І. Психологічний супровід службово-бойової діяльності військовослужбовців Національної гвардії України в екстремальних умовах [Текст] / І.І. Приходько, О.С. Колесніченко, Я.В. Мацегора та ін. // Честь і закон. – 2014. – № 3. – С. 68–74.

9. Nash W.P. «The stressors of war» in combat stress injury: theory, research and management / W.P. Nash. – New York : Routledge Press, 2007. – P. 11–31.

References

1. Bodrov, V.A., & Oboznov, A.A. (2000). Sistema psikhicheskoy regulyatsii stressoustoychivosti cheloveka-operatora [The system of mental regulation of the human body's stress-resistance]. *Psikhologicheskii zhurnal – Psychological magazine, Vol. 21, 4, 32–40* [in Russian].

2. Maklakov, A.G. (2001). Lichnostnyy adaptatsionnyy potentsial: ego mobilizatsiya i prognozirovaniye v ekstremalnykh usloviyakh [Personality adaptation potential: his mobilization and prognostication in extreme terms]. *Psikhologicheskii zhurnal – Psychological magazine, Vol. 22, 1, 16–24* [in Russian].

3. Novikov, V.S. (1996). Psikhofiziologicheskoe obespechenie boevoy deyatelnosti voennosluzhashchikh [Psychophysiological providing of battle activity of servicemen]. *Voенno-meditsinskiy zhurnal – Military medical magazine*, 4, 37–40 [in Russian].

4. Novikov, V.S., Bochenkov, A.A., & Chermyanin, S.V. (1997). Psikhofiziologicheskoe obosnovanie problemy korrektsii i reabilitatsii uchastvovavshikh v boevoy deyatelnosti voennosluzhashchikh [Psychophysiological ground of problem of correction and rehabilitation of participating in battle activity servicemen]. *Voенno-meditsinskiy zhurnal – Military medical magazine*, 3, 53–57 [in Russian].

5. Penkova, N.Ye. (2015). Funktsionalnyi zmist modeli tsilovoi psikhologichnoi hotovnosti osobystosti viiskovosluzhbovtisia Natsionalnoi hvardii Ukrainy do sluzhbovo-boiovoi diialnosti u protsesi provedennia antyterorystychnoi operatsii [Functional maintenance of model of having a special purpose psychological readiness of personality of serviceman of the National household troops of Ukraine is to official-battleactivity in the process of realization of anti-terror operation]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psikhologii – Problems of extreme and crisispsychology*, 17, 167–176 [in Ukrainian].

6. Pogodin, Yu.I., Novikov, V.S., & Bochenkov, A.A. (1998). Psikhofiziologicheskoe obespechenie professionalnoy deyatelnosti voennosluzhashchikh [Psychophysiological of providing professional activity of a serviceman]. *Voенno-meditsinskiy zhurnal – Military medical magazine*, 11, 27–36 [in Russian].

7. Ponomarenko, V.A. (2004). Psikhologiya lichnosti i vozdeystvie boevogo stressa [Psychology of personality and the impact of combat stress]. *Voенno-meditsinskiy zhurnal – Military medical magazine*, 10, 60–64 [in Russian].

8. Prykhodko, I.I., Kolesnichenko, O.S., & Matsehora, Ya.V., et al. (2014). Psikhologichniy suprovid sluzhbovo-boiovoi diialnosti viiskovosluzhbovtisiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy v ekstremalnykh umovakh [Psychological support of military activity of servicemen of the National Guard of Ukraine in extreme conditions]. *Chest i zakon – Honor and law*, 3, 68–74 [in Ukrainian].

9. Nash, W.P. (2007). *The stressors of war» in combat stress injury: theory, research and management*. New York: Routledge Press [in English].